

ДЕЯКІ РЕЗУЛЬТАТИ ЛОНГІТЮДНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОДИННОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ОСОБИСТІСНИХ КРИЗ

Гридковець Л. М.

DOI 10.37203/kibit.2019.42.15

УДК: 159.922.76

GRIDKOVETS L. M.
0000-0001-5090-1104
grydkovec@ukr.net

ГРИДКОВЕЦЬ Л. М.
0000-0001-5090-1104
grydkovec@ukr.net

Kiev Institute of Business and Technology

Київський інститут бізнесу та технологій, м. Київ

Анотація. У статті презентовано типологічну модель дії психолого-педагогічних чинників родинної детермінації особистісних криз. Зокрема визначено основні групи психолого-педагогічних чинників родинної детермінації життєконструювання особистості та формування її кризового досвіду, а саме: чинники конструювального порядку, стратегічного порядку, функціонального порядку. Представлено психолого-педагогічні чинники конструювального порядку, що забезпечуються дією гуманістично-ціннісних чинників, акумулятивно-ціннісних чинників, чинників конструктивного балансу, цілепокладально-ціннісних чинників, проблемно-орієнтованих чинників, суб'єктно-життєдіяльнісних чинників; творчо-конструювальних чинників. Теоретично та емпірично досліджено чинники стратегічного порядку, що охоплюють рефлексивно-екзистенційні чинники (здатність особистості чи спільноти відслідковувати явища, усвідомлювати їх суть, пізнавати екзистенційні цінності), досвідно-історичні чинники (стандартизовані моделі поведінки особистості, сім'ї, народу, які сприяли виживанню, протягом певного історичного періоду), культурно-традиційні чинники (локальні та глобальні надбання, досягнення суспільства у матеріальному та духовному сегментах буття та їх проявленість у житті особистості, родини, народу, людства), духовно-релігійні чинники (базові духовно-ціннісні уявлення особистості, сім'ї, родини, щодо значення і місця людини у світі як особистості, як чоловіка та жінки у взаємозв'язках та у взаємостосунках з Абсолютом). Окреслено функціональні психолого-педагогічні чинники, які забезпечують узгодженість подружніх цінностей, узгодженість цінностей (сімейних та особистісно набутих) з традиційними цінностями конкретного народу, узгодженість цінностей (сімейних та особистісно набутих) із ситуативними цінностями конкретної спільноти та суспільства у конкретному часі та просторі. Презентовано результати емпіричного дослідження наслідків дії психолого-педагогічних чинників родинної детермінації на характер подолання особистісних криз різної етіології у цільових вибірках. Визначено кореляційні зв'язки між групами стратегічних чинників.

Ключові слова: психолого-педагогічні чинники, родинна детермінація, особистісні кризи, кризовий досвід, подолання криз.

Для цитування: Гридковець Л. М. Деякі результати лонгитюдного дослідження психолого-педагогічних чинників родинної детермінації особистісних криз. Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. 2019. № 3 (42). С. 95-101 DOI 10.37203/kibit.2019.42.15

SEPARATE RESULTS OF LONGITUDINAL STUDY OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FACTORS OF FAMILY DETERMINANTS IN PERSONAL CRISES

Abstract. The article presents a typological model of the psychological and pedagogical factors of family determination of personal crises. The main groups of psychological and pedagogical factors of family determinants of personality life construction and crisis experience formation have been determined, and namely: factors of constructive mode, strategic mode, and functional mode; whereas psychological and pedagogical factors of the constructive mode are ensured by the action of humanistic value factors, accumulative value factors; constructive balance factors; goal-setting value factors; problem-oriented factors; subjective and vital factors; creative and constructive factors. Factors of strategic mode include reflexive and existential factors (determining an ability of an individual or a community to track phenomena, to understand their essence, to learn existential values); experience and historical factors (determining standardized behavioural patterns of an individual, family, nation, those patterns having fostered their survival in a certain historical period); cultural and traditional factors (determining local and global heritage, the achievements of a society in the material and spiritual segments of existence and their manifestation in the life of an individual, family, nation, and humanity); spiritual and religious factors (characterizing basic spiritual values of an individual and family regarding the role and place of a human in the world, as individuals, as men and women inter-connected and inter-related with the Absolute. Functional psychological and pedagogical factors are primarily ensuring the consistency of marital values (in the parental and own family), the consistency of values (family values and those individually acquired) with the traditional values of a particular

nation (or nations), which ethos the specific individual is representing; the consistency of values (family values and those individually acquired) with the situational values of a particular community and society in a particular time and space. The results of an empirical study of the effects of psychological and pedagogical factors of family determination on the nature of overcoming personal crises of different etiology in target samples are presented. Correlation relationships between groups of strategic factors are determined. Based on the research data, peculiarities of influence of psychological and pedagogical factors of family determinants on a personal life design along three research vectors are identified: transgenerational, intergenerational, and individual. The specific features of sensitivity in selected supportive and crisis families to the types of psychological and pedagogical factors of family determinants in crises periods are revealed.

Keywords: *psychological and pedagogical factors, family determination, personal crises, crisis experience, overcoming crises.*

Cite as: Gridkovets L. M. Separate Results of Longitudinal Study of Psychological And Pedagogical Factors of Family Determinants in Personal Crises. Herald of Kiev Institute of Business and Technology. 3 (42). 95-101 DOI 10.37203/kibit.2019.42.15

Постановка проблеми. Кожна людина протягом життя проходить різні етапи кризового розвитку, переживає різні форми кризового досвіду. Первинною вагомою спільнотою для розвитку особистості є родина. При цьому родинна детермінація виступає як один із базових складників не тільки розвитку особистості як такої, але і її здатності до подолання деструктивних наслідків кризових та травматичних досвідів. Психолого-педагогічні чинники родинної детермінації у наукових працях представлені переважно як виокремлені дослідницькі сегменти. Складність проведення системного дослідження впливу психолого-педагогічних чинників родинної детермінації на життєконструювання особистості та її кризовий досвід обумовлено, передусім, недостатністю розробки теоретичної позиції, методологічного підходу і необхідного методичного арсеналу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різний спектр кризового досвіду особистості, обумовленого: віковими особливостями досліджували такі науковці як: Л. Божович, Г. Брехман, К. Бюлер, В. Віннікот, Л. Виготський, Д. Ельконін, Е. Еріксон, О. Колісник, С. Кузікова, Ю. Максвелл, А. Маслоу, В. Москалець, В. Поліщук, Е. Помиткін, Н. Пророк, М. Савчин, В. Татенко, Б. Скіннер, З. Фройд, А. Фройд та ін.; генераційним впливом – Е. Берн, П. Горностай, П. Желвієне, Е. Казлаускас, Ф. Руппер, А. Шутценбергер, Л. Юр'євої та ін.; травматичним досвідом – Д. Барлоу, Т. Вашека, Ж. Вірна, М. Войтович, А. Кемпінські, Е. Кюблер-Росс, А. Ленгле, М. Мюррей, І. Малкіна-Пих, Б. Пельцман, Н. Пророк, Л. Фішез, В. Франкл, С. Шефов тощо.

Метою статті є презентація деяких результатів лонгitudного дослідження психолого-педагогічних чинників родинної детермінації особистісних криз широкому колу науковців та практиків.

Виклад основного матеріалу.

Під родинною детермінацією розуміється процес визначення та обумовленості розгортання особистісної структури людини під впливом сімейно-родинних життєвих парадигм. Психолого-педагогічні чинники родинної детер-

мінації особистісних криз – це спектр чинників (причини, умови, рушійна сила процесу), що належать до сфери виховання/самовиховання, розвитку/саморозвитку, формування та становлення людської особистості, та здійснюються членами родини та іншими людьми, обставинами, подіями (які відображують основні парадигми сімейного виховання та образу сім'ї, як такої, та сімейних виховних стратегій в суспільстві) і впливають на здатність особистості взаємодіяти з життєвими кризами (унікати, активізувати, фіксуватися, долати, регресувати).

Для проведення емпіричного дослідження була використана розроблена нами типологічна модель дії психолого-педагогічних чинників родинної детермінації особистісних криз, що передбачає взаємодію чинників конструювального, стратегічного та функціонального порядку [1; 2; 3].

До чинників конструювального порядку зараховуються чинники:

- гуманістично-ціннісний (розуміння людини та її життя як найвищої цінності на всіх етапах її розвитку),
- акумульовано-ціннісний (акумуляування найкращих культурних, духовних, поведінкових взірців та цінностей, що є багатовіковими здобутками свого роду, свого народу, людства);
- конструктивного балансу (здатність до конструктивного балансу задоволення/користі у будь-якій діяльності спрямованої на себе, родину, колектив, суспільство, світ;
- цілепокладально-ціннісний (спроможність ставити та досягати цілі, реалізовувати цінності);
- проблемно-орієнтований (спроможність розглядати життєві труднощі в якості кризових задач, що підлягають розв'язанню);
- суб'єктно-життєдіяльнісний (постійний розвиток здатності бути суб'єктом власної життєдіяльності, життєдіяльності своєї сім'ї, свого народу, людства);
- творчо-конструювальний (творчий розвиток спрямованого на позитивне конструювання себе, сім'ї, країни, світу) [2; 3].

До чинників стратегічного порядку (чинники розвитку та розгортання особистості) належить група чинників:

- рефлексивно-екзистенційні;
- досвідно-історичні;
- культурно-традиційні;
- духовно-релігійні [1; 2; 4; 5].

Рефлексивно-екзистенційні чинники визначають здатність особистості, спільноти чи суспільства відслідковувати зовнішні та внутрішні процеси життєтворення, виступають в якості методу пізнання як явища, так і самої суті і форми пізнання цього явища, думки, вчинку, активізують особистісний та груповий процес пізнання екзистенційних цінностей, що представлено, в першу чергу, в роботах А. Адлера, Е. Берна, З. Карпенко, С. Кузікової, А. Ленгле, А. Маслоу, В. Татенка, Т. Титаренко, В. Франкла, К. Юнга, І. Ялома та ін. Досвідно-історичні чинники визначають стандартизовані моделі поведінки особистості, сім'ї, народу, що продемонстрували ефективність у виживанні, будівництві, творенні спільнот (сім'я, спільнота, громада, нація) протягом певного історичного періоду) та досліджувалися П. Горностаєм, В. Васютинським, Н. Пророк, Ф. Руппером, А. Шутценбергер, Л. Юр'євою та ін. Культурно-традиційні визначають локальні та глобальні надбання, досягнення суспільства в матеріальному та духовному сегментах буття та їх проявленість в житті особистості, родини, народу, людства) та досліджувалися М. Бабієм, В. Борисенко, О. Воропаєм, О. Вознесенською, Т. Говорун, Л. Дзюбою, К. Мілютиним, А. Подольською, В. Кравцем, В. Рибалкою, М. Стельмаховичем, К. Ушинським та ін. Духовно-релігійні характеризують базові духовно-ціннісні уявлення особистості (родини, народу, міжнародних спільнот, людства) щодо значення і місця людини у світі, як особистості, як чоловіка та жінки у взаємозв'язках та у взаємостосунках з Абсолютом та досліджувалися В. Барановським, О. Бараніковим, Х. Данном, О. Климишин, П. Гусаком, В. Москальцем, Е. Помиткіним, М. Савчиним, О. Яремко, Р. Яворським та ін.

Реалізація стратегічних чинників у профілактиці та подоланні особистісних криз забезпечується дією функціональних психолого-педагогічних чинників родинної детермінації, зокрема:

1. чинниками базисної функціональності та
2. чинниками функціональної узгодженості.

Де чинники базисної функціональності проявляються через: особистісні та опосередковані настанови, навчання, посилки батьків, сіблінгів, родичів в процесі виховання, розвитку та формування особистості у всіх системах життєдіяльності – чинники функціонального впливу [1; 4; 6-8]; образ роду як частини народу (усвідомлення власної гідності як дитини свого роду та народу, знання історії свого роду,

усвідомлення історії свого роду в структурі історичного, культурного, релігійного досвіду свого народу), образ роду як моделі наслідування, проявленість трансгенераційних передач [1; 4; 9-12] – чинники специфіки образу роду у виховних стратегіях; образ сім'ї, родини, роду в соціумі (ставлення спільноти, суспільства, держави до сім'ї, родини, роду; родинних, родових, народних традицій), образ соціуму в сім'ї, родині, роді (ставлення до спільноти, держави, народу в сім'ї, в родині, в роді) – суспільно-соціальний чинник [1; 7; 10].

Чинники функціональної узгодженості проявляються через чинники: узгодженості подружніх цінностей (в батьківській та власноствореній сім'ї), узгодженості з традиційними цінностями (сімейних та особистісно набутих з традиційними цінностями конкретного народу (чи народів), представником етносу якого є особистість); узгодженості зі ситуативними цінностями (сімейних та особистісно набутих із ситуативними цінностями конкретної спільноти та суспільства в конкретному часі та просторі) [1; 5; 6]. Відповідно до теорії система, зміна одного чинника призводить до зміни образу цілісної групи чинників. Зміни чинників функціональної узгодженості призводить до зміни образу стратегічних чинників. Зміна образу стратегічних чинників запускає зміну чинників конструювального порядку, що стимулюють зміну у результативності застосування психолого-педагогічних чинників родинної детермінації в процесі профілактики чи подолання особистісних криз [2].

Наведемо деякі результати емпіричного дослідження наслідків дії психолого-педагогічних чинників родинної детермінації стратегічного порядку на специфіку переживання різного кризового досвіду особистістю. Загальне дослідження з вивчення кризового досвіду особистості та характеру її взаємодії з особистісними кризами під дією родинної детермінації проводилося протягом 2005-2019 рр. У цілому дослідженням було охоплена вибірка понад десять тисяч осіб, з яких понад трьох тисяч осіб на момент дослідження перебували в стані кризи, зокрема досліджувалися: кризові родини (250 родин) родини з дітьми з вадами розвитку (36 родин), родини з психічно хворим членом сім'ї (24 родини), родини з онкохворим членом сім'ї (164 родини), учасники Майдану, АТО, ООС (132 особи), особи у стані гострого горя (177 осіб), суїциданти (32 особи), жертви деструктивних культів (56 осіб), родини з дітьми з розладами емоційно-почуттєвої сфери та поведінки (96 родин), особи з розладами емоційно-почуттєвої сфери (207 осіб), дорослі особи з анамнезом сексуального насильства (456 осіб), діти – жертви сексуального насильства (96 осіб), особи з розладами статевої ідентифікації (211 осіб), особи із різними видами залежної поведінки (156 осіб) та

їх родини. Дослідження передбачало вивчення як особистісної та соціальної складової взаємодії досліджуваного з кризовим досвідом, так і специфіку інтергенераційних, трансгенераційних впливів на неї [1; 2].

Розглянемо лише деякі результати здійсненого лонгітюдного дослідження. Так, серед 30 подружніх пар, що переживають кризу обумовлену втратою здоров'я одного із партнерів, і 30 подружніх пар, що перебувають у гармонійних стосунках та прийняли втрату здоров'я одного з партнерів (тобто, не мають кризи втрати здоров'я), був здійснений аналіз за рівнем розвитку особистості у спектрі впливу психолого-педагогічних чинників родинної детермінації за потребою-мотиваційним (ПМ), когнітивно-інформаційним (КІ), емоційно-почуттєвим (ЕП), регулятивно-вольовим (РВ), поведінково-результативним (ПР) критеріями. У Табл.1 представлені показники за сукупним рівнем розвитку особистості за означеними критеріями, який визначався як середній рівнемо-критеріальний показник $((\text{ПМ}+\text{КІ}+\text{ЕП}+\text{РВ}+\text{ПР})/5)$.

Показники розвитку особистості обраховувалися як середній показник рівнів (1-низький, 2-середній, 3-високий), де [1;1,6] свідчить про низький рівень, [1,7;2,3] – про середній рівень, [2,4; 3,0] – високий рівень. Групи представлені сім'ями, подружній вік яких складає 5-10 р., у яких була відсутня активна релігійна практика

до початку тяжкого захворювання у одного з членів родини.

Відповідно до результатів представлених в табл.1, при наявності тяжкого захворювання в одного з партнерів, дія духовно-релігійного чиннику в більшій мірі проявляється в родинних гармонійних (1,8), як і дія рефлексивно-екзистенційного чиннику (1,9), ніж в кризових (1,4 та 1,5 відповідно). Натомість кризові родини більше схильні нарікати на батьків і батьківську родину, та хворобою виправдовують відсутність власної активності в сім'ї (1,2). І відчують свою «включеність» в конструктивну активність сім'ї лише у спектрі відзначання дат чи історичних свят (День Незалежності, День Києва -1,7), тобто коли організаційні заходи належать зовнішньому організатору, як і відповідальність за організаційну активність. Натомість в гармонійних родинних навіть при наявності особи з тяжким захворюванням спостерігається значна включеність членів родини у сімейну активність (2,1).

Показники кореляції Пірсона, що відображають лінійну залежність між групами психолого-педагогічних чинників родинної детермінації та лінійну залежність між дослідницькими векторами у вибірках з активними та подоланими кризовими переживаннями представлені у табл.2.-3.

Аналіз кореляційних зв'язків, представлених в табл. 2, свідчить про кардинальні

Таблиця 1.

Показники розвитку особистості під дією стратегічних чинників за дослідницькими векторами

Вектори дослідження	Чинники впливу							
	Рефлексивно-екзистенційні		Культурно-традиційні		Досвідно-історичні		Духовно-релігійні	
	К	Г	К	Г	К	Г	К	Г
Інтергенераційний вплив	1,6	1,8	1,6	1,5	1,2	1,6	1,3	1,6
Трансгенераційний вплив	1,7	1,7	1,3	1,8	1,4	1,8	1,5	1,9
Характер особистісного сприймання батьківської родини	1,1	2,0	1,2	2,1	1,1	1,9	1,3	1,9
Характер особистісного сприймання власної сім'ї	1,7	2,1	1,3	1,7	1,4	1,7	1,4	1,7
Конструктивна активність у власній сім'ї	1,3	2,2	1,2	2,0	1,7	1,9	1,4	2,0
Загальні показники	1,5	1,9	1,3	1,8	1,4	1,8	1,4	1,8

Примітка: К- кризові родини, Г – гармонійні родини.

Таблиця 2.

Показники кореляції Пірсона за стратегічними чинниками

	Кореляційні показники за стратегічними чинниками у вибірках							
	Рефлексивно-екзистенційні		Культурно-традиційні		Досвідно-історичні		Духовно-релігійні	
	К	Г	К	Г	К	Г	К	Г
Рефлексивно-екзистенційні	1,00	1,00	0,52	0,47	0,15	0,43	0,53	0,32
Культурно-традиційні	0,52	0,47	1,00	1,00	-0,37	0,98	-0,33	0,87
Досвідно-історичні	0,15	0,43	-0,37	0,98	1,00	1,00	0,60	0,96
Духовно-релігійні	0,53	0,32	-0,33	0,87	0,60	0,96	1,00	1,00

К - вибірка з кризовими переживання в сімейній системі як наслідок кризи втрати здоров'я; Г – вибірка гармонійних подружніх пар з прийняттям захворювання одного з партнерів.

відмінності у взаємовпливах чинників в групі кризового та посткризового досвіду.

У емоційно тяжкий кризовий період для особистості обернену кореляцію мають наступні діади: «духовно-релігійні»-«культурно-традиційні» ($r=-0,33$), «досвідно-історичні» – «культурно-релігійні» ($r=-0,37$) на відміну від періоду позитивного прийняття випробувань ($r=0,87$ та $r=0,98$). Тобто, для кризової групи: чим більше дія духовних чинників, тим менше допуск дії традиційних чинників, ідентична ситуація і з другою групою. Натомість у вибірці гармонійних подружніх стосунків кореляція між культурно-традиційними чинниками та духовно-релігійними і досвідно-історичними є високою і свідчить про лінійність взаємозв'язків. У кризовій групі не було виявлено значущих лінійних зв'язків між рефлексивно-екзистенційним чинником та досвідно-історичним, що свідчить про те, що в стані кризи особистість є переважно чутливою до власних переживань, і безпосередніх комунікацій в сім'ї.

Результати дослідження представлені в Таблиці 3 свідчать про те, що в обох вибірках (кризовій та гармонійній) відстежується обернена кореляція між характером особистісного сприймання батьківської родини та іншими векторами дослідження. Тобто, чим більша фіксація особистості на образі батьків (позитивна чи негативна) тим в меншій мірі особистість зорієнтована на власну родину, на свої переконання, на сімейну активність.

Високі прямі кореляційні зв'язки у кризовій вибірці простежуються між трансгенераційним впливом та характером сприймання особистістю власної сім'ї ($r=0,96$), тобто: чим потужніша трансгенераційна передача, тим більше її образ і контент відображається на сприйманні власної сім'ї. Водночас у сприйманні батьківської ро-

ни присутня обернена кореляція, проте не така значима ($r=-0,25$), що свідчить про певні тенденції: при посиленні в кризі дії трансгенераційного впливу ймовірніше за все відбувається певне послаблення щодо фіксації на батьківській родині.

Трансгенераційний вплив не має лінійних зв'язків з конструктивною активністю особистості в кризовій сім'ї в кризовий період ($r=-0,09$), натомість має значиму обернену кореляцію у гармонійних сім'ях ($r=-0,64$): чим більша активність особистості в сім'ї тим менше допуск впливу трансгенераційного впливу і чим більше допуск трансгенераційного впливу – тим менша конструктивна активність особистості у сім'ї. В гармонійних сім'ях відсутня значима лінійна залежність між сприйманням батьківської та власної родин ($r=0,17$). Це свідчить про те, що представники гармонійних родин не зациклюються на образі батьків (ні на позитивному, ні на негативному), у них присутня вдячність за життя, повага, прийняття батьків такими якими вони є і наявність здорових кордонів з ними. Натомість у вибірці, яку представляють особи з активною кризою, цей показник є значущим та оберненим. ($-0,50$): чим більша фіксація на образі батьків і більше звинувачування їх у власних негараздах, тим менш позитивне ставлення до своєї сім'ї і її прийняття, а також менша активність в сімейному колі ($r=-0,35$).

Інтергенераційний вплив має значущі кореляційні зв'язки в обох вибірках з характером особистісного сприймання власної родини (кризова – $r=0,33$ та гармонійна – $r=0,92$) та з рівнем конструктивної активності у власній сім'ї (кризова – $r=0,89$ та гармонійна – $r=0,79$). Тобто чим більше батьки конструктивно впливали на дітей в процесі їхнього зростання, тим більше ці діти в дорослому віці стають спроможними до творення конструктивних сімейних відносин.

Таблиця 3.

Показники кореляції Пірсона за дослідницькими векторами

Вектори дослідження	Наслідки дії стратегічних чинників психолого-педагогічного впливу родинної детермінації на рівень особистісної зрілості									
	Інтергенераційний вплив		Трансгенераційний вплив		Характер особистісного сприймання батьківської родини		Характер особистісного сприймання власної сім'ї		Конструктивна активність у власній сім'ї	
	К	Г	К	Г	К	Г	К	Г	К	Г
Інтергенераційний вплив	1,00	1,00	0,21	-0,64	-0,13	-0,21	0,33	0,92	0,89	0,79
Трансгенераційний вплив	0,21	-0,64	1,00	1,00	-0,25	-0,43	0,96	-0,82	-0,09	-0,64
Характер особистісного сприймання батьківської родини	-0,13	-0,21	-0,25	-0,43	1,00	1,00	-0,50	0,17	-0,32	0,35
Характер особистісного сприймання власної сім'ї	0,33	0,92	-0,25	-0,82	-0,50	0,17	1,00	1,00	-0,09	0,92
Конструктивна активність у власній сім'ї	0,89	0,79	-0,09	-0,64	-0,32	0,35	-0,09	0,92	1,00	1,00

Ідентичне аналіз, отриманих у цілісному дослідженні результатів, був здійснений і серед інших вибірок, які представлені особами в період переживання кризового досвіду обумовленого: кризою травматичного досвіду, кризою залежної поведінки, кризою руйнації подружніх стосунків. Для стандартизації різнопланових досліджень було здійснене ранжування результатів психодіагностичних даних за рівнями їх прояви чи впливу: 0 -відсутня дія, 1-має незначний вплив, 2- має посередній вплив, 3- має вагомий вплив, 4 – основна дія.

Представлені на рис. 2.-3. результати досліджень показують, що всі означені психолого-педагогічні чинники родинної детермінації стратегічного порядку мають вплив на здатність особистістю проходити кризовий досвід.

Водночас, в кризовий період найбільший вплив серед психолого-педагогічних чинників родинної детермінації має рефлексивно-екзистенційний чинник. Духовно-релігійний чинник найбільш впливовим є в період боротьби особистості із кризою залежної поведінки та в умовах переживання раптового травматичного досвіду. Культурно-традиційні чинники стають найбільшим резервом для тих, хто переживає кризу розлучення.

Представлені результати дослідження демонструють важливість дії психолого-педагогічних чинників родинної детермінації для підвищення спроможності особистості конструктивного проходження кризового досвіду. Останнє спонукає науковців до розробки навчальних, корекційних та реабілітаційних програм з урахування спе-

Рис. 2. Показники впливу психолого-педагогічних чинників родинної детермінації у кризовий період

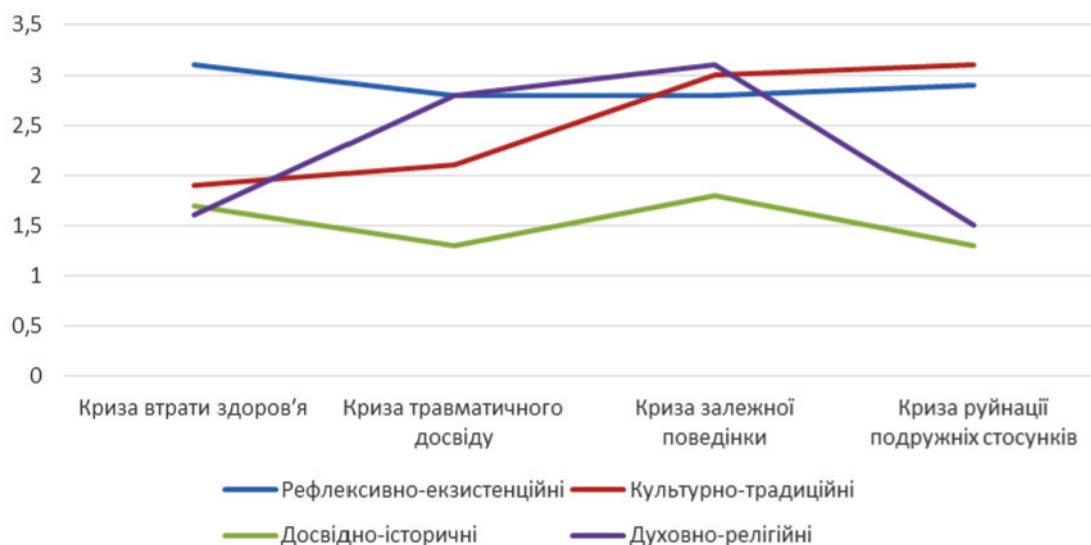

Рис. 3. Динаміка впливу психолого-педагогічних чинників родинної детермінації у кризові періоди життя

цифіки дії психолого-педагогічних чинників родинної детермінації особистісних криз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гридковець Л.М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу : монографія / Л.М. Гридковець, 2-ге видання, виправлене та доповнене. Київ : MKT, 2019, 524 с.
2. Гридковець Л.М. Психолого-педагогічні чинники родинної детермінації особистісних криз. Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.07; педагогічна та вікова психологія. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2019. 46 с.
3. Гридковець Л. Психолого-педагогічні чинники родинної детермінації цілеспрямованого та фонового впливу у структурі активізації/подолання особистісних криз. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VII (83), Issue: 203, 2019 Sept. P.58-62. URL: <https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/httpsdoi.org10.31174sendpp2019-203vii83-14.pdf>
4. Гридковець Л.М. Психологічний вплив травматичного досвіду попередніх поколінь на рівень психічного здоров'я нащадків. Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. 2018. № 3(37). С.9-13.
5. Савчин М. В. Духовний потенціал людини : монографія; ред.: О. Пілько. Івано-Франківськ : Плай. Вид-во Прикарп. ун-ту, 2001. 204 с.
6. Брехман К. Ш., Брехман Г. И. Психосоматические расстройства у детей, родившихся от желанной и нежеланной беременностей. *Экология Земли! Экология Лона! Экология Земли. Материалы Региональной конференции по перинатальной психологии*. Иваново, 1998. С. 42–45.
7. Католик Г.В., Корнієнко І.О. Техногенні катастрофи: психологічна допомога очевидцям та постраждалим: наук.-метод. збірник / заред. Г. Тихобаєва. 2-вид., доп. Л. Червона калина, 2003. 124с.
8. Реабілітаційна психологія /за ред. Л. Гридковець, Н. Пророк, Л. Царенко. В 3-х т. ОБСЄ. Міністерство соціальної політики. 2018.
9. Kazlauskas, E., & Zelviene, P. Trauma research in the Baltic countries: From political oppression to recovery. *European Journal of Psychotraumatology*, 7, 2016..
10. Рупперт Ф. Травма, связь и семейные расстановки. Понять и исцелить душевные раны/ пер. с нем. Е.Гурская., М.: Институт консультирования и семейных решений, 2010, 272 с.
11. Vidnere M, Nucho A. O. Latvian survivors of deportations /M. Vidnere, A. Nucho., Riga: RaKa; 2000.
12. Шутценбергер А. Синдром предков. Трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциогаммы. Науч. ред. Михаил Бурняшев., М.: Изд-во Института Психотерапии, 2001, 240 с.

REFERENCES

1. Hrydkovets L.M. Svit zhyttievkykh kryz liudyny yak dytyny svoiei sim'i, svooho rodu ta narodu : monohrafiia / L.M. Hrydkovets, 2-he vydannia, vypravlene ta dopovnene. Kyiv : MKT, 2019, 524 s.
2. Hrydkovets L.M. Psykholoho-pedahohichni chynnyky rodynnoi determinatsii osobystisnykh kryz. Avtoref. dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia doktora psykholohichnykh nauk zi spetsialnosti 19.00.07; pedahohichna ta vikova psykholohiia. Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivsk, 2019. 46 s.
3. Hrydkovets L. Psykholoho-pedahohichni chynnyky rodynnoi determinatsii tsilespramovanoho ta fonovoho vplyvu u strukturi aktyvizatsii/podolanni osobystisnykh kryz. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VII (83), Issue: 203, 2019 Sept. P.58-62. URL: <https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/httpsdoi.org10.31174sendpp2019-203vii83-14.pdf>
4. Hrydkovets L.M. Psykholohichni vplyv travmivnoho dosvidu poperednikh pokolin na riven psykhichnoho zdorovia nashchadkiv. *Visnyk Kyivskoho instytutu biznesu ta tekhnolohii*. 2018. № 3(37). S.9-13.
5. Savchyn M. V. Dukhovnyi potentsial liudyny : monohrafiia; red.: O. Pilko. Ivano-Frankivsk : Plai. Vyd-vo Prykarp. un-tu, 2001. 204 s.
6. Brekhman K. Sh., Brekhman H. Y. Psykhosomaticheskye rasstroistva u detei, rodyvshykhsia ot zhelannoi y nezhelannoi beremennosti. *Ekolohyia Zemly! Ekolohyia Lona! Ekolohyia Zemly. Materyaly Rehyonalnoi konferentsyy po perynatalnoi psykholohyy*. Yvanovo, 1998. S. 42–45.
7. Katolyk H.V., Korniienko I.O. Tekhnohenni katastrofy: psykholohichna dopomoha ochevydtsiam ta postrazhdalym: nauk.-metod. zbirnyk / zared. H. Tykhobaieva. 2.vyd., dop. L. Chervona kalyna, 2003. 124s.
8. Reabilitatsiina psykholohiia /za red. L. Hrydkovets, N. Prorok, L. Tsarenko. V 3-kh t. OBSIe. Ministerstvo sotsialnoi polityky. 2018.
9. Kazlauskas, E., & Zelviene, P. Trauma research in the Baltic countries: From political oppression to recovery. *European Journal of Psychotraumatology*, 7, 2016..
10. Ruppert F. Travma, sviaz y semeinye rasstanovky. Poniat y ystelyt dushevnyye rany/ per. s nem. E.Hurskaia., M.: Ynstytut konsulyrovanya y semeinykh resheniy, 2010, 272 s.
11. Vidnere M, Nucho A. O. Latvian survivors of deportations /M. Vidnere, A. Nucho., Riga: RaKa; 2000.
12. Shuttsenberher A. Syndrom predkov. Transheneratsyonnyye svyazy, semeinye тайны, syndrom hodovshchyny, peredacha travm y prakticheskoye yspolzovanye henosotsyohrammy. / Perevod s frantsuzskoho: Y. K. Masalkov Nauchnyy redaktor: Mykhayl Burniashev., M.: Yzd-vo Ynstytuta Psykhoterapy, 2001, 240 s.